

ΣΥΝΟΨΗ

Τα φορολογικά έσοδα αποτελούν τη βασική πηγή συλλογής κρατικών εσόδων για τις κυβερνήσεις, τα οποία αποτελούν κεντρικό εργαλείο για την άσκηση της δημοσιονομικής πολιτικής. Ως κομμάτι των συνολικών φορολογικών εσόδων, τα έσοδα από ειδικούς φόρους στην κατανάλωση (ΕΦΚ) αποκτούν καίριο ρόλο, ο οποίος ενισχύεται από τα ειδικά χαρακτηριστικά των προϊόντων στα οποία επιβάλλονται, που συνδέονται με τις επιπτώσεις της κατανάλωσης των προϊόντων αυτών στην ανθρώπινη υγεία και το περιβάλλον. Για τον λόγο αυτό, στην παρούσα μελέτη πραγματοποιείται μια εξειδικευμένη ανάλυση ενός ευρύτατου φάσματος διαστάσεων που αφορούν τη φορολογική κατηγορία των ΕΦΚ. Η ανάλυση αναφέρεται σε δύο βασικές κατηγορίες επιβολής ΕΦΚ, και ειδικότερα στις κατηγορίες των καπνικών προϊόντων και των αλκοολούχων ποτών. Μεταξύ των στοιχείων που καθιστούν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες τις δύο εν λόγω κατηγορίες επιβολής ΕΦΚ συγκαταλέγονται οι ιδιαιτερότητες των συνδεδεμένων προϊόντων, όπως, για παράδειγμα, το ότι θεωρούνται εθιστικά, η σημασία τους μέσα στη συνολική κατηγορία των ΕΦΚ, το γεγονός ότι διέπονται από ένα εναρμονισμένο κανονιστικό πλαίσιο εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ), αλλά και οι πρόσφατες αλλαγές που αφορούν το καθεστώς των σχετικών φορολογικών συντελεστών.

Ο κεντρικός στόχος της παρούσας μελέτης είναι να παρέχει ένα ολοκληρωμένο πλαίσιο ανάλυσης αναφορικά με τους ΕΦΚ στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά, με έμφαση στα σχετικά έσοδα και τις συνδεδεμένες ελαστικότητες. Το παρεχόμενο πλαίσιο ανάλυσης δύναται να αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των αρχών για τη χάραξη της φορολογικής πολιτικής των ΕΦΚ στις εξεταζόμενες κατηγορίες. Βασική συνιστώσα της ανάλυσης αποτελεί αρχικά η περιγραφή του ορισμού και των διακριτικών χαρακτηριστικών των ΕΦΚ, σε συνδυασμό με το θεσμικό και κανονιστικό πλαίσιο που διέπουν την επιβολή τους, λαμβάνοντας υπόψη και την αξιολόγηση και αναθεώρηση των Ευρωπαϊκών Οδηγιών για τους ΕΦΚ στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα

ποτά. Ένα επιπρόσθετο καίριο στοιχείο για την άσκηση της φορολογικής πολιτικής των ΕΦΚ στην Ελλάδα είναι η παρακολούθηση και ανάλυση της πιο πρόσφατης πορείας των φορολογικών εσόδων στις υπό εξέταση κατηγορίες των ΕΦΚ. Θέτοντας ταυτόχρονα τα θεωρητικά θεμέλια για τον ορισμό των ελαστικότητων, η διεξαγωγή των εμπειρικών εφαρμογών αποσκοπεί αρχικά στην εκτίμηση του τρόπου και του εύρους της αντίδρασης της σχετιζόμενης, με τα προϊόντα στα οποία επιβάλλονται οι εκάστοτε ΕΦΚ, κατανάλωσης ως προς βασικές μεταβλητές επιρροής, όπως είναι οι τιμές και το εισόδημα. Ταυτόχρονα, στοχεύει στην εκτίμηση της ευαισθησίας των φορολογικών εσόδων σε μεταβολές βασικών μακροοικονομικών μεγεθών, όπως είναι το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ), απευθείας σε ένα βήμα ή μέσω δύο επιμέρους μέτρων ευαισθησίας, των εσόδων ως προς τη φορολογική βάση (η οποία προσεγγίζεται από την κατανάλωση) και της φορολογικής βάσης ως προς το ΑΕΠ. Μια πλήρης ανάλυση δεν μπορεί, σαφώς, να παραβλέπει ορισμένα ειδικά ζητήματα που χρήζουν θεώρησης και πρέπει να εξετάζονται κατά τη διερεύνηση των ΕΦΚ στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά. Τέτοια ζητήματα αφορούν τον ρόλο της προσιτότητας (*affordability*), του λαθρεμπορίου, καθώς και μία συμπεριφορική διάσταση, η οποία αποτυπώνει την επίδραση της ψυχολογίας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων σχετικά με την κατανάλωση καπνικών προϊόντων και αλκοολούχων ποτών, ιδιαίτερα σε περιόδους κρίσης.

Η παρούσα μελέτη αποσκοπεί επιπλέον στο να καλύψει το σχετικό κενό που διαπιστώνεται στην υφιστάμενη βιβλιογραφία αναφορικά με την εξειδικευμένη διερεύνηση των κατηγοριών των καπνικών προϊόντων και αλκοολούχων ποτών για την περίπτωση της Ελλάδας. Υπό το πρίσμα αυτό, τα κεντρικά στοιχεία της συμβολής της μελέτης αφορούν κατά κύριο λόγο τη διακριτή ανάλυση των κατηγοριών, όπου τα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά εξετάζονται ξεχωριστά, ενώ όπου το επιτρέπει η διαθεσιμότητα των σχετικών στατιστικών δεδομένων διαχωρίζονται και επιμέρους κατηγορίες των καπνικών προϊόντων και των αλκοολούχων ποτών. Σε επίπεδο μεθοδολογιών και εμπειρικών εκτιμήσεων, η συμβολή της παρούσας μελέτης συνίσταται, μεταξύ άλλων, στην επέκταση των εφαρμοζόμενων τεχνικών διαδικασιών υπολογισμού των ελαστικότητων από τις πιο γενικές στις όσο το δυνατόν πιο εξειδικευμένες κατηγορίες προϊόντων επιβολής ΕΦΚ. Επιπροσθέτως, αφορά τη χρήση

ειδικών εμπειρικών υποδειγμάτων που συνδέονται με τα ειδικά χαρακτηριστικά των προϊόντων που υπόκεινται στις υπό εξέταση κατηγορίες ΕΦΚ, και βρίσκουν ευρεία εφαρμογή στη διεθνή βιβλιογραφία για γενικότερες κατηγορίες και άλλες χώρες, ενώ συνίσταται επίσης και στη διαφοροποίηση των εμπειρικών εκτιμήσεων μεταξύ της βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας περιόδου.

Πιο αναλυτικά, αναφορικά με τον υπολογισμό των ελαστικοτήτων ζήτησης ως προς τις τιμές και το εισόδημα, η καίρια συμβολή της παρούσας μελέτης αφορά τον διαχωρισμό μεταξύ της κατηγορίας των τσιγάρων και του καπνού από τη συνολική κατηγορία των καπνικών προϊόντων, και μεταξύ της κατηγορίας της μπίρας, του κρασιού και των οινοπνευματωδών ποτών από τη συνολική κατηγορία των μη σερβιριζόμενων αλκοολούχων ποτών. Με τον τρόπο αυτό, επεκτείνεται σημαντικά η διερεύνηση των ελαστικοτήτων ζήτησης για την Ελλάδα, η οποία κατά κύριο λόγο αναφέρεται, σύμφωνα με την υφιστάμενη βιβλιογραφία, σχεδόν αποκλειστικά στα τσιγάρα και συνήθως δεν διαφοροποιεί στην πράξη μεταξύ των κατηγοριών των αλκοολούχων ποτών. Καθίσταται, επιπλέον, εφικτή η διερεύνηση όλου του φάσματος αντίδρασης της κατανάλωσης σε μεταβολές του εισοδήματος και των τιμών, σημαντικό τμήμα των οποίων αποτελούν οι ΕΦΚ, συμπεριλαμβανομένων και των πιθανών σχέσεων υποκατάστασης και συμπληρωματικότητας μεταξύ των επιμέρους προϊόντων. Επιπροσθέτως, σημαντική είναι η συμβολή της μελέτης ως προς τη χρήση υποδειγμάτων που συνδέονται με την εθιστική φύση των προϊόντων που υπόκεινται στους εξεταζόμενους ΕΦΚ. Οι εκτιμήσεις διεξάγονται στη βάση τόσο των στατικών υποδειγμάτων, συμπεριλαμβανομένων ή μη των τιμών των άλλων προϊόντων της εκάστοτε κατηγορίας, όσο και των δυναμικών υποδειγμάτων μωπικού και ορθολογικού εθισμού για τα καπνικά προϊόντα και εξακολουθούμενης συνήθειας για τα αλκοολούχα ποτά. Για τις εκτιμήσεις εφαρμόζεται η μέθοδος των ελαχίστων τετραγώνων σε δύο στάδια, ώστε να λαμβάνεται υπόψη το ζήτημα της ενδογένειας. Η περίοδος αναφοράς ξεκινά το πρώτο τρίμηνο του 2008 και ολοκληρώνεται το τέταρτο τρίμηνο του 2016, με τη χρήση τριμηνιαίων στατιστικών δεδομένων.

Η σημασία όλων των ως άνω διαστάσεων της εμπειρικής ανάλυσης των ελαστικοτήτων ζήτησης επιβεβαιώνεται από τα ευρήματα της μελέτης. Αναφορικά με τις μεθόδους που εφαρμόζονται και ενισχύοντας

τη συμβολή της παρούσας μελέτης, τα ευρήματα επιβεβαιώνουν τις μεθοδολογικές επιλογές, για τη διερεύνηση των ελαστικοτήτων ζήτησης ως προς τις τιμές και το εισόδημα για τα εξεταζόμενα προϊόντα, καταδεικνύοντας μια σημαντική σταθερότητα μεταξύ των διαφορετικών υποδειγμάτων που εφαρμόζονται για κάθε κατηγορία, αλλά και των εναλλακτικών εκτιμήσεων που πραγματοποιούνται. Ειδικότερα, τα αποτελέσματα αποδεικνύουν ότι είναι αναγκαία, πέραν της διερεύνησης της απλής σχέσης ζήτησης-τιμών-εισοδήματος: (α) η εξέταση των τυχόν σχέσεων υποκατάστασης και συμπληρωματικότητας μεταξύ των επιμέρους προϊόντων μιας κατηγορίας, (β) η εστίαση στην πιθανή ισχύ της διαχρονικά τμηματικής προσαρμογής της ζήτησης, αλλά και στην αναζήτηση σχέσεων εθισμού και του είδους του εθισμού, και (γ) η διερεύνηση ύπαρξης διαφοροποιήσεων μεταξύ βραχυχρόνιων και μακροχρόνιων ελαστικοτήτων, με έμφαση στις τιμές. Σύμφωνα με τα ευρήματα για τις ελαστικότητες ζήτησης προκύπτει, γενικά, ότι η ζήτηση των υπό εξέταση προϊόντων σε αρκετές περιπτώσεις προσδιορίζεται και σε ορισμένες άλλες δεν προσδιορίζεται από τα τυπικά αναμενόμενα χαρακτηριστικά ως προς τις τιμές και το εισόδημα. Με άλλα λόγια, σε αρκετές περιπτώσεις επιβεβαιώνεται, για παράδειγμα, μια στατιστικά σημαντική θετική σχέση μεταξύ εισοδήματος και ζήτησης και μια στατιστικά σημαντική αρνητική σχέση μεταξύ ίδιας τιμής και ζήτησης. Ταυτόχρονα, σε ορισμένες περιπτώσεις δεν επιβεβαιώνεται ο αναμενόμενος ρόλος είτε του εισοδήματος είτε των τιμών, ενώ σε άλλες περιπτώσεις η ζήτηση δεν φαίνεται να αντιδρά προς την αναμενόμενη κατεύθυνση. Ταυτόχρονα, δεν διαπιστώνεται η ύπαρξη σχέσεων υποκατάστασης ή/και συμπληρωματικότητας, με εξαίρεση την περίπτωση του καπνού που φαίνεται να υποκαθιστά τα τσιγάρα, ενώ σημαντική είναι η επιβεβαίωση ύπαρξης εθισμού στα καπνικά προϊόντα και εξακολουθούμενης συνήθειας στη χρήση για τα μη σερβιριζόμενα αλκοολούχα ποτά.

Αναφορικά με τον υπολογισμό της ευαισθησίας –της ελαστικότητας (tax elasticity) και της τάσης μεταβολής (tax buoyancy)– των φορολογικών εσόδων από ΕΦΚ σε μεταβολές βασικών μακροοικονομικών μεγεθών, η καίρια συμβολή της παρούσας μελέτης συνίσταται αρχικά στη διαφοροποιημένη διερεύνηση της ενδογενούς (χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο ρόλος των μέτρων πολιτικής) και της συνολικής αντίδρασης (λαμβάνοντας υπόψη και τον ρόλο των μέτρων πολιτικής) των φορολογι-

κών εσόδων από ΕΦΚ ξεχωριστά για την κατηγορία των καπνικών προϊόντων και των αλκοολούχων ποτών. Με τον τρόπο αυτό επεκτείνεται σημαντικά η υφιστάμενη βιβλιογραφία που επικεντρώνεται στην αναφορά σε πιο συνολικές φορολογικές κατηγορίες. Επιπλέον, η παρούσα μελέτη συμβάλλει σημαντικά μέσω της διαφοροποιημένης ανάλυσης της ευαισθησίας των φορολογικών εσόδων μεταξύ της βραχυχρόνιας και μακροχρόνιας περιόδου. Επιπρόσθετα κεντρικά στοιχεία της σημαντικής συμβολής της παρούσας μελέτης αποτελούν τόσο η εξειδίκευση των επιμέρους φορολογικών βάσεων και η σύγκριση της χρήσης αυτών με τη χρήση των πιο συνολικών φορολογικών βάσεων, όσο και η απόκτηση της ευαισθησίας των εσόδων ως προς το συνολικό μέγεθος του ΑΕΠ συγκριτικά ως απευθείας μέγεθος και ως γινόμενο δύο επιμέρους μέτρων ευαισθησίας. Οι εκτιμήσεις διεξάγονται με τη χρήση του υποδείγματος διόρθωσης σφάλματος και τα στατιστικά δεδομένα αφορούν την περίοδο από το πρώτο τρίμηνο του 2000 μέχρι και το τέταρτο τρίμηνο του 2016.

Αναφορικά με την εκτίμηση της ευαισθησίας των φορολογικών εσόδων, τα ευρήματα φαίνεται επίσης να επιβεβαιώνουν τις μεθοδολογικές επιλογές και τις εναλλακτικές εφαρμογές που πραγματοποιούνται στην παρούσα μελέτη. Γενικά, διαπιστώνονται ενδιαφέρουσες διαφοροποιήσεις στα αποτελέσματα μεταξύ της κατηγορίας των καπνικών προϊόντων και των αλκοολούχων ποτών. Παράλληλα, κρίσιμη προκύπτει ότι είναι η διαφοροποίηση μεταξύ ελαστικότητας και τάσης μεταβολής, και άρα η συγκριτική και ξεχωριστή αντιμετώπιση, από τη μία πλευρά, της ενδογενούς αντίδρασης των εσόδων από ΕΦΚ στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά σε μεταβολές των μακροοικονομικών μεταβλητών και, από την άλλη, της αντίδρασης των εσόδων λαμβάνοντας υπόψη και τα μέτρα πολιτικής. Σημαντικές αποκλίσεις διαπιστώνονται στην ευαισθησία των εσόδων από ΕΦΚ στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά μεταξύ της μακροχρόνιας και βραχυχρόνιας περιόδου. Επιπλέον, τα ευρήματα στηρίζουν την επιλογή και την εφαρμογή πιο εξειδικευμένων φορολογικών βάσεων ανάλογα με την κατηγορία των φόρων, εφόσον αναλύονται αρκετά εξειδικευμένες φορολογικές κατηγορίες. Τέλος, προκύπτει ότι η διασπασμένη σε δύο σκέλη εκτίμηση της ευαισθησίας των εσόδων από ΕΦΚ στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά σε μεταβολές του ΑΕΠ μπορεί να προσφέρει πιο εξειδικευμένη, αλλά και συμπληρωματική πληροφόρηση, η οποία σε διαφορετική περίπτωση χά-

νεται. Λαμβάνοντας υπόψη τα κεντρικά αποτελέσματα των εμπειρικών εκτιμήσεων, ανεξαρτήτως κατηγορίας, το πρώτο βασικό συμπέρασμα αφορά την επιβεβαίωση των σχέσεων μεταξύ των εσόδων από ΕΦΚ στις κατηγορίες των καπνικών προϊόντων και των αλκοολούχων ποτών, από τη μία πλευρά, και τόσο του ΑΕΠ όσο και των φορολογικών βάσεων, τουλάχιστον σε μακροχρόνιο ορίζοντα, από την άλλη. Το κείριο αυτό συμπέρασμα παραμένει σταθερό ανεξάρτητα από το εάν χρησιμοποιείται η επιμέρους ή η συνολική φορολογική βάση. Η σχέση έσοδα-βάση επιβεβαιώνεται, ταυτόχρονα, σε μακροχρόνιο και βραχυχρόνιο ορίζοντα, τουλάχιστον με τη χρήση των επιμέρους εξειδικευμένων φορολογικών βάσεων. Επιπλέον, ένα από τα πιο βασικά ευρήματα είναι ότι, σε σημαντικό αριθμό περιπτώσεων, η εκτιμώμενη ευαισθησία (ελαστικότητα ή τάση μεταβολής) των εσόδων δεν είναι στο ύψος της μονάδας, αλλά χαμηλότερη, κυρίως στον μακροχρόνιο ορίζοντα. Συνεπώς, και οι δύο υπό εξέταση φορολογικές κατηγορίες εσόδων από ΕΦΚ, μη ανταποκρινόμενες σε αναλογικά αντίστοιχο βαθμό στις μεταβολές των μακροοικονομικών μεγεθών μακροχρόνια, δεν φαίνεται να αποτελούν ιδιαίτερα ισχυρές συνιστώσες για την ενίσχυση των φορολογικών εσόδων ή να κινητοποιούν δυναμικά την αύξησή τους. Το συμπέρασμα αυτό ισχύει σε κάθε περίπτωση ως προς την ενδογενή απόκριση των εσόδων (εκτίμηση της ελαστικότητας), ενώ τείνει να μεταβάλλεται σε ορισμένες περιπτώσεις, λαμβάνοντας υπόψη την πολιτική που αφορά τους φορολογικούς συντελεστές (εκτίμηση της τάσης μεταβολής).

Από τη συνολική ανάλυση προκύπτουν κείριες διαπιστώσεις για την εφαρμογή των συνδεδόμενων πολιτικών. Συνοπτικά, μπορούν να αναφερθούν συγκεκριμένες γενικές προτάσεις για τη διεξαγωγή των πολιτικών των ΕΦΚ στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά, έχοντας πάντοτε υπόψη ότι βασικό ρόλο διαδραματίζει η εκάστοτε στόχευση της πολιτικής:

- Σημαντικό είναι να διασφαλίζεται ότι το πλαίσιο εναρμόνισης για την επιβολή των ΕΦΚ που ισχύει εντός της ΕΕ, με τους περιορισμούς που συνεπάγεται και τους βαθμούς ελευθερίας που επιτρέπει, λαμβάνει υπόψη και τους παράγοντες που διαφοροποιούν την Ελλάδα σε σχέση με τις άλλες χώρες, στη βάση των εξελίξεων στο εγχώριο οικονομικό περιβάλλον.

- Οι ασκούντες τη φορολογική πολιτική και την πολιτική για την υγεία πρέπει να παρακολουθούν σε όλα τα στάδια λήψης αποφάσεων τη διαχρονική πορεία της συνδεδεμένης κατανάλωσης και των σχετικών φορολογικών εσόδων, λαμβάνοντας υπόψη την εκάστοτε οικονομική συγκυρία. Όπου καθίσταται δυνατό, πρέπει να λαμβάνεται μέριμνα ώστε να συλλέγονται όλα τα απαραίτητα στατιστικά στοιχεία για τη λεπτομερή ανάλυση των πτυχών αυτών σε όσο το δυνατόν πιο εξειδικευμένη βάση (μεμονωμένες κατηγορίες κατανάλωσης και εσόδων, δεδομένα σε υψηλότερη της ετήσιας συχνότητα, λεπτομερέστερες φορολογικές βάσεις κλπ.).
- Έμφαση πρέπει να δίδεται στα ιδιοσυγκρασιακά χαρακτηριστικά (εθισμός, εξακολουθούμενη συνήθεια κλπ.) των προϊόντων που υπόκεινται σε ΕΦΚ. Τα χαρακτηριστικά αυτά παίζουν σημαντικό ρόλο ως προς τη διαμόρφωση της ζήτησης για αυτά. Οι επιμέρους κατηγορίες ΕΦΚ πρέπει να διερευνώνται όσο το δυνατόν ξεχωριστά και όχι σε συνολικές κατηγορίες.
- Έμφαση πρέπει να δίδεται, επιπροσθέτως, στη διαπίστωση ύπαρξης τυχόν σχέσεων υποκατάστασης και συμπληρωματικότητας μεταξύ των προϊόντων μέσα σε μια κατηγορία. Έτσι, μπορεί να διασφαλίζεται, σε κάποιο βαθμό τουλάχιστον, ότι η πολιτική αναφορικά με το ένα θα λειτουργεί στην ίδια κατεύθυνση και θα συμπληρώνει/συμπληρώνεται από την πολιτική για το άλλο, και συνεπώς ότι οι πολιτικές δεν θα αλληλοεξουδετερώνονται.
- Η επιλογή της διάρθρωσης, της μορφής και του ύψους των εφαρμοζόμενων φορολογικών συντελεστών (και των μεταβολών αυτών), στη βάση της εκάστοτε στόχευσης, πρέπει να αποτελεί συνάρτηση, πρώτον, του είδους και της κατεύθυνσης των σχέσεων αντίδρασης της ζήτησης σε μεταβολές στους βασικούς προσδιοριστικούς της παράγοντες και, δεύτερον, του είδους και της κατεύθυνσης των σχέσεων αντίδρασης των εσόδων σε βασικές μακροοικονομικές μεταβλητές. Οι σχέσεις αυτές πρέπει να επανεξετάζονται τακτικά, με τη χρήση εναλλακτικών βάσεων δεδομένων και για διαφορετικές χρονικές περιόδους.
- Η λήψη αποφάσεων ως προς τη φορολογική πολιτική και τις πολιτικές για την υγεία πρέπει να λαμβάνει υπόψη την τυχόν διαφορο-

ποιούμενη καταναλωτική συμπεριφορά και αντίδραση των εσόδων μεταξύ της μακροχρόνιας και της βραχυχρόνιας περιόδου, ανάλογα και με τους στόχους που τίθενται και σε συνδυασμό με την οικονομική συγκυρία. Επίσης, πρέπει να εξετάζεται ο χρόνος προσαρμογής μεταξύ των δύο περιόδων, ώστε να λαμβάνεται υπόψη από τους ασκούντες την πολιτική.

- Σε όλα τα στάδια εφαρμογής των πολιτικών πρέπει να αξιολογείται η αποτελεσματικότητά τους ως προς την επίτευξη των στόχων και να ενισχύονται οι μηχανισμοί για τη βελτίωση της αποδοτικότητας, με όλα τα διαθέσιμα εργαλεία και την προσαρμογή αυτών στις εκάστοτε νέες συνθήκες που δύναται να χαρακτηρίζουν την αγορά και την οικονομία.
- Η πολιτική των ΕΦΚ στα καπνικά προϊόντα και τα αλκοολούχα ποτά πρέπει να λαμβάνει υπόψη και άλλους παράγοντες κατά τη λήψη των αποφάσεων, όπως η πιθανή απόκλιση μεταξύ των προϋπολογισθέντων και των πραγματοποιηθέντων εσόδων, το τυχόν φορολογικό κενό που προκύπτει, αλλά και άλλες διαστάσεις, όπως η προσιτότητα των προϊόντων, η εμφάνιση και διάδοση νέων προϊόντων, η έκταση του λαθρεμπορίου, πιθανές εξελίξεις στο θεσμικό πλαίσιο και η συμπεριφορική διάσταση, που δύναται να επηρεάζουν τη ζήτηση και την πορεία των εσόδων, κυρίως σε περιόδους σημαντικών οικονομικών διακυμάνσεων.